

УДК: 336.27(477)

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

А.А. Шевченко, О.П. Петренко

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

Н. А. Добрянська

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

***Анотація.** Досліджена структура державного боргу України; проаналізовані показники державного та гарантованого державою боргу та динаміка зростання зовнішнього державного боргу, яка сприяє загостренню економічної нестабільності країни внаслідок високих валютних ризиків запозичень та значного боргового навантаження на бюджет. Виявлені пріоритети для уряду, політика якого має бути спрямована на забезпечення фінансовими ресурсами необхідних трансформацій у суспільстві, з одночасною підтримкою відновлення економічного зростання у довгостроковому періоді за рахунок посилення жорсткості бюджетних правил і вимог до формування та використання бюджетних коштів.*

***Ключові слова:** державний борг, гарантований державний борг, зовнішній державний борг, боргове навантаження, пріоритети уряду, бюджетна політика, бюджетні кошти.*

Вступ. Сучасна світова економічна ситуація характеризується наявністю фінансових потоків, які ґрунтуються на диспропорціях соціально-економічного розвитку та зростанні залежності країн - боржників. До переліку таких країн також належить Україна. Нестабільність зв'язків із зовнішніми ринками збуту, скорочення внутрішнього споживання разом із відсутністю розвитку перспективних галузей промисловості та політична нестабільність призвели до

подальшої експлуатації промислової бази, зниженню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, занепад сільськогосподарського сектору та загального рівня життя населення. Це зумовило фінансову нестабільність країни в цілому, що спонукало до нарощення кредитних запозичень з боку українського уряду. Така ситуація загострила проблему соціально-економічного розвитку та боргової безпеки держави. Цим обумовлюється актуальність дослідження стану поточної боргової політики України та розробка теоретичних та практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що стан та тенденції змін в складі та структурі державного боргу України виступають одним із пріоритетних напрямів в бюджетній політиці уряду. Цьому питанню присвячено багато праць таких вчених, як Т. Вахненко, Ж. Гарбар, Г. Кучер, С. Онисько, О. Прутська, П. Самуельсон, О. Сьомченков, О. Шульга та інших науковців. Проте, в державі продовжується подолання економічної кризи, потребує зосередження уваги уряду підвищення ефективності боргової політики, зниження динаміки бюджетного боргу.

Метою дослідження є аналіз стану державного боргу України, а також окреслення можливих шляхів зниження бюджетного боргу держави.

Результати досліджень. Сутність державного боргу розкриває Кучер Г.В., вона виражає його через економічні відносини між державою - позичальником та її кредиторами з приводу перерозподілу позикових капіталів і вартості ВВП позичальника [1, с. 341]. Дане визначення розкриває сутність поняття та його економічний зміст, однак з ним не можна повністю погодитися, оскільки держава може виступати не лише в ролі позичальника, але і в ролі гаранта. Ці зауваження стосуються також визначення Верхолаза В. В., який під державним боргом розуміє особливі кредитно - фінансові відносини, у яких держава виступає позичальником, а сума запозичених ресурсів становить величину державного боргу [2, с.25].

Самуельсон П. А. надає визначення державного боргу, розкриваючи зміст поняття з подальшою конкретизацією форми. Він вважає, що державний борг –

це загальна сума боргових зобов'язань уряду у формі облігацій і короткострокових позик [3, с. 372]. Однак дане визначення розкриває лише деякі форми залучення державного боргу, оскільки державний борг може утворюватися не лише за цими борговими інструментами, а й залучатися на основі угод.

Економічний зміст державного боргу розкривається у визначеннях більшості авторів та у нормативно-правових актах. Іншої точки зору при визначенні державного боргу дотримується Вахненко Т. П., яка зауважує, що під державним боргом розуміються фінансові зобов'язання сектора загального державного управління, які мають форму договірних, стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів, щодо відшкодування залучених коштів (одержаних товарів, виконаних робіт, наданих послуг) і виплати відсотків (чи без такої виплати) [4, с. 152].

Слід звернути увагу, що залежно від сфери розміщення позик розрізняють внутрішній та зовнішній борг України.

До складу державного внутрішнього боргу України входять позичання Уряду України і позичання, здійснені при безумовній гарантії Уряду, для забезпечення фінансування загальнодержавних програм.

В свою чергу зовнішній державний борг - сукупність боргових зобов'язань держави, що виникли в результаті запозичення держави на зовнішньому ринку.

Розглядаючи структуру державного боргу України (табл. 1), слід зазначити, що протягом 2009-2011рр. в структурі державного боргу переважає зовнішній борг та вже в наступному періоді 2012 – 2015 рр. першість переходить до внутрішнього державного боргу. Виключенням є 2014 р, коли зовнішній державний борг становив 56,3% від сукупного державного боргу. У 2015 році внутрішній борг складав 54,5% від загальної суми боргу, а зовнішній – 45,5%, тобто зовнішній переважав внутрішній у 1,2 рази. Таким чином спостерігається тенденція до зменшення диспропорції між зовнішнім та внутрішнім державним боргом. Збільшення частки державного зовнішнього

боргу у структурі до 45,5 %, негативно впливає на структуру боргу країни та ускладнює його обслуговування в майбутньому.

Таблиця 1

Структура державного боргу України за 2009-2015 рр., %

Показники	Роки						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупний державний борг	100	100	100	100	100	100	100
Внутрішній державний борг	48,6	52,4	58,6	68,9	82,2	43,7	54,5
Зовнішній державний борг	51,4	47,6	41,4	31,1	17,8	56,3	45,5

Джерело: [5]

Згідно Закону «Про державний бюджет України на 2016 рік»[6] станом на грудень 2016 року граничний обсяг державного боргу, визначений у національній валюті, складе 1501,5 млрд. грн. та становитиме 66,4 % від ВВП. Гарантований державою борг, визначений у національній валюті, складе 444,8 млрд грн. Державний та гарантований державою борг становитиме 86,0 % від ВВП.

З даних табл.2, спостерігаємо збільшення державою боргу за всіма напрямками. Так державний внутрішній борг зріс в 5,6 разів, державний зовнішній борг зріс в 6 разів та гарантований державою борг зріс в 2,6 рази. Поряд з таким зростанням державного боргу можна спостерігати підвищення внутрішнього валового продукту лише в 1,9 рази. Здешевлення національної валюти відбулося на рівні 2,7рази.

Таблиця 2

Показники державного та гарантованого державою боргу України за 2009-2015 рр.

Ро- ки	Державний внутрішній борг		Державний зовнішній борг		Гарантований державою борг		Державний і гарантований державою борг		Внутрішній валовий продукт		Курс дол. до грн.
	Млрд. грн.	Млрд. дол.	Млрд. грн.	Млрд. дол.	Млрд. грн.	Млрд. дол.	Млрд. грн.	Млрд. дол.	Млрд. грн.	Млрд. дол.	(100 дол.)
2009	91,1	11,7	135,9	17,4	90,9	11,7	317,9	40,8	913,3	117,2	779,1
2010	141,7	17,9	181,8	22,9	108,8	13,7	432,3	54,5	1082,6	136,4	793,6
2011	161,5	20,3	195,8	24,6	115,8	14,5	473,1	59,4	1316,6	165,2	796,8
2012	190,5	24,5	208,9	26,8	116,3	14,9	515,5	66,2	1408,9	180,8	779,1
2013	257,0	32,2	223,3	28,0	104,6	13,1	584,9	73,2	1454,9	182,0	799,0
2014	461,0	29,3	486,0	30,8	153,8	9,8	1100,8	69,9	1566,7	99,4	1576,0
2015	508,0	24,1	825,9	39,5	237,9	11,3	1571,7	74,5	1751,0	83,0	2109,6

Джерело: [5]

Зазначимо, що протягом періоду з 2009 по 2015 рр. в структурі державного боргу переважає зовнішній борг (табл. 3). Виключення спостерігається у 2013 році. Так, у 2009р. внутрішній борг становив 23,6% від загальної суми боргу, а зовнішній – 45,4%, тобто зовнішній борг переважав в 1,9 рази.

Таблиця 3

Структура державного боргу України за 2009-2015 рр.

Роки	Державний внутрішній борг			Державний зовнішній борг			Гарантований державою борг		
	млрд. грн.	питома вага у загальній сумі	приріст (%)	млрд. грн.	питома вага у загальній сумі	приріст (%)	млрд. грн.	питома вага у загальній сумі	приріст (%)
2009	91,7	28,8	103,8	135,9	42,7	58,0	90,9	28,5	54,9
2010	141,7	32,8	55,5	181,8	42,1	33,8	108,8	25,1	19,7
2011	161,5	34,1	14,0	195,8	41,4	7,7	115,8	24,5	6,4
2012	190,5	36,9	18,0	208,9	40,5	6,7	116,3	22,6	0,4
2013	257,0	43,9	34,9	223,3	38,2	6,9	104,6	17,9	-10,1
2014	461,0	41,9	79,4	486,0	44,1	54,1	153,8	14,0	47,0
2015	508,0	32,0	10,2	825,9	53,0	70,0	237,9	15	54,7
2015	(відносно до 2009р.)		554,0	(відносно до 2009р.)		607,8	(відносно до 2009р.)		261,8

У 2014 році внутрішній борг складав 41,9% від загальної суми боргу, а зовнішній – 44,1%, тобто зовнішній переважав над внутрішнім у 1,1 рази. Таким чином спостерігалася тенденція до зменшення диспропорції між зовнішнім та внутрішнім державним боргом. У 2015 році відбулися суттєві зміни, а саме – збільшення частки державного зовнішнього боргу у структурі до 53%, його рекордний рівень приросту за сім років на 70%, що, відповідно, негативно впливає на структуру боргу країни та ускладнює його обслуговування в майбутньому.

Акцентуємо увагу, що за період 2009–2015 рр. динаміка зростання зовнішнього державного боргу є нестабільною, що дозволяє виділити наступні етапи:

- етап максимального набухання найсильніших фінансових, економічних та політичних кризових загострень в Україні – 2009–2010 та 2014–2015 роки;

- етап посткризового уповільненого здуття (2011, 2012, 2013 рр.), що знаменувався становленням стабільної економічної ситуації в державі за допомогою впровадження активної регіональної політики та проведенню ряду реформ в податковій та бюджетних системах.

Внутрішній державний борг України можна охарактеризувати так само, але за винятком того, що етап посткризового уповільненого здуття включає також 2015 рік і означає зниження фінансової здатності внутрішніх інвесторів, відповідне гальмування ділової активності бізнесу, що вплинуло на більш помірне зростання внутрішнього боргу порівняно із зовнішнім.

Відмітимо, що 2015-й став роком найбільшого економічного спаду причиною якого стала девальвація і викликаний нею інфляційний шок на початку року.

Гарантований державою борг протягом 2009–2015 рр. істотно змінюється, але загалом динаміка зростання є позитивною. За даний період гарантований державою борг зріс у 2,6 рази. Як закономірність можна відзначити зростання обсягів боргу у періоди криз і його скорочення у періоди стабільності. Так, найбільший приріст відзначено в 2009 р. (54,9%), 2014 р. (47%) та 2015 р. (54,7%). Загалом, у динаміці гарантованого державного боргу можна виділити три етапи: етап істотного набухання – 2009 р.; етап посткризового уповільненого здуття – 2010–2013 рр. (у 2013 році борг мав від'ємний приріст); етап нарощування кризової ситуації – 2014–2015 рр.

Тенденцією, абсолютно без винятків, можна вважати щорічне зростання державного та гарантованого боргу України. Роками найбільш інтенсивного боргового зростання можна назвати 2009 та 2014–2015 роки, які характеризуються наслідками загострення економічної нестабільності країни внаслідок високих валютних ризиків запозичень та значного боргового навантаження на бюджет.

Зазначимо (рис.1), що відповідно до структури державного боргу України гарантований борг в структурі має загальну тенденцію до скорочення. Це може свідчити про зниження боргової ліквідності держави, що означає не здатність

країни відповісти за своїми борговими зобов'язаннями у разі настання дефолту.

Внаслідок великого зовнішнього або внутрішнього державного боргу, країні може бути оголошений дефолт.

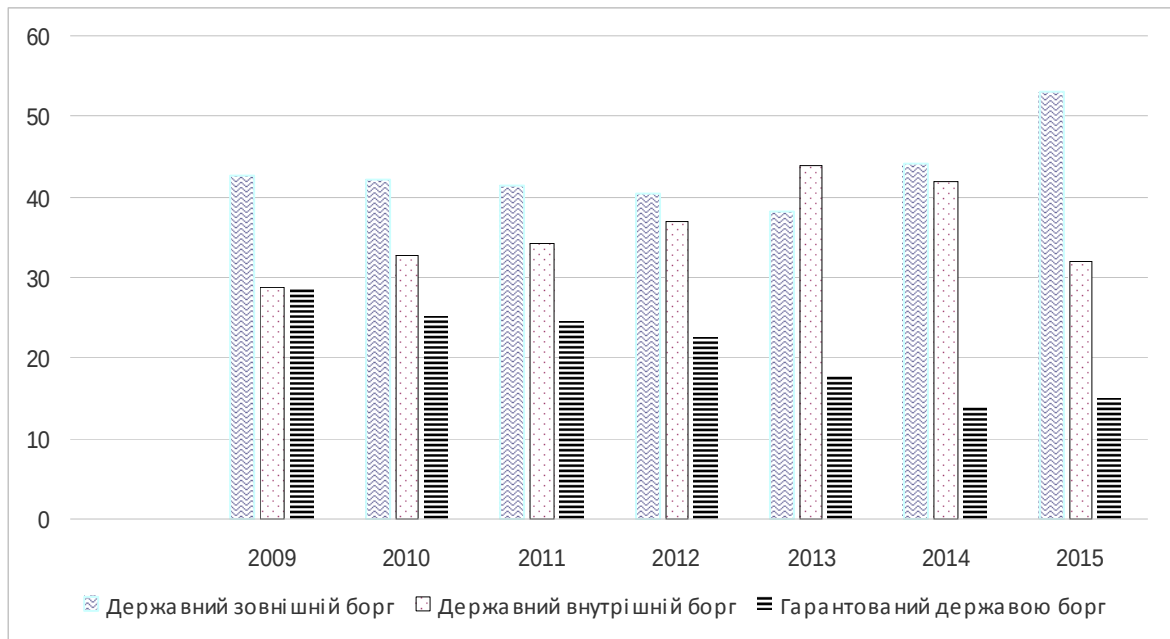

Рис. 1 Динаміка зміни структури державного боргу України у 2009-2015 рр., %

Джерело: узагальнено та систематизовано авторами на основі [5].

Наступним етапом дослідження є визначення співвідношення боргу та граничної суми державного боргу відповідно до законодавства.

Лімітом загальної суми державного боргу є максимальний розмір державного боргу України на певну дату. Таким, чином, згідно Бюджетного кодексу України статі 18 пункту 2, загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 відсотків річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України.

Безпечний рівень боргу – це такий його рівень, при якому держава може: своєчасно і в повному обсязі виконувати свої боргові зобов'язання без допомоги міжнародних фінансових організацій, без проведення реструктуризації цих зобов'язань чи оголошення дефолту; здійснювати державні запозичення на ринках капіталу за прийнятними відсотковими

ставками.

Згідно із вітчизняними і іноземними дослідженнями економічно безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу для України становить близько 35 % від ВВП. Такий висновок базується на статистиці настання дефолтів у країнах з ринками, що формуються, та на власному досвіді України, яка вже двічі була не в змозі самостійно виконувати свої боргові зобов'язання при їх наближенні до рівня 30-35 % відносно ВВП.

З рис. 2 помітне зростання боргового зобов'язання України, яке мало позитивний характер. Виключення: 2011 рік – стабільний стан економіки країни за аналізований період (2010 р. – 42,3 %, 2011 р. – 41,7 %, 2012 р. – 43,8 %).

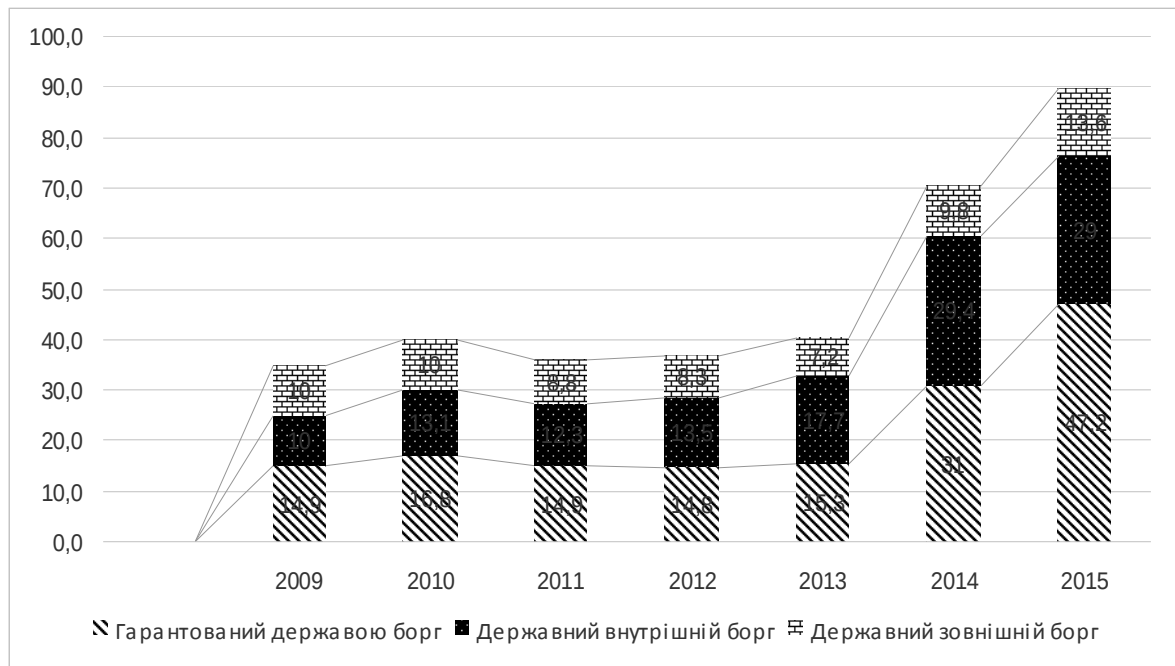

Рис. 2 Відношення державного та гарантованого боргу до ВВП України за 2009-2015 рр., %

Джерело: узагальнено та систематизовано авторами на основі [5].

Період 2009-2013 рр. характеризується боргом близьким до критичного та вищим безпечного рівня (більше 35 % від ВВП). У ці роки найголовнішим кредитором, який кожного разу здійснював допомогу у вигляді нових кредитів, був Міжнародний валютний фонд. Фактично відбувається відволікання внутрішніх ресурсів з можливого виконання в цілях соціально-економічного

розвитку на обслуговування кредитного ярма. Найбільшого впливу на погіршення соціально - економічного стану країни здійснили умови надання кредиту, а саме заморожування рівня соціальних виплат і збільшення вартості комунальних послуг на фоні зростаючої інфляції, що була викликана навмисним збільшенням грошової маси в економіці для обслуговування критичних кредитних запозичень. Але навіть при такій ситуації загальний обсяг державного боргу до 2013 року не перевищував встановленого законом граничної суми (60 % до ВВП).

У такому стані Україна приходить до кардинального повороту в економічній політиці, в тому числі і в фінансово - економічній сфері, після зміни влади внаслідок трагічних подій зими 2014 року. Цей рік та наступний 2015-й знаменуються найгіршими та найгострішими для національної економіки. Результатами різкого зростання дефіциту бюджету та нарощення боргових зобов'язань у літку 2015 року мав стати технічний дефолт. У даному випадку фінансовим помічником виступив МВФ з метою підтримання української економіки, адже обвал хоча б однієї економіки може стати наслідком негативних зрушень у міжнародному масштабі. Рівень державного боргу у 2015 році, який складає 89,8 % від номінального ВВП, – рекордний показник для України за усі роки незалежності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незавершеність структурної перебудови економіки та непослідовність проведення реформ у країні потребує проведення подальших науково прикладних досліджень, спрямованих на розробку комплексу заходів з підвищення ефективності використання фінансових ресурсів уряду, подолання економічної кризи в Україні, зосередження уваги на підвищенні ефективності боргової політики, зниженні динаміки бюджетного боргу. Бюджетна політика має включати не лише перегляд пріоритетів та орієнтирів видаткової політики в умовах невизначеності стосовно економічних перспектив, але й сприяти продовженню реформування бюджетної та податкової системи з метою підвищення дієвості та ефективності бюджетних та податкових механізмів. В Україні пріоритетом

для уряду має бути завершення реалізації реформ, спрямованих на модернізацію економіки та розбудову суспільних інститутів. При цьому бюджетна політика має бути спрямована на забезпечення фінансовими ресурсами необхідних трансформацій у суспільстві, з одночасною підтримкою відновлення економічного зростання у довгостроковому періоді за рахунок посилення жорсткості бюджетних правил і вимог до формування та використання бюджетних коштів.

Література

1. Кучер Г.В. Управління державним боргом: підруч. / Г. В. Кучер; Київськ. нац. торг. -екоп. ун-т. - К. : [б. и.], 2002. - 341 с. - ISBN 966-629
2. Верхолаз В.В. Формирование современных механизмов управления государственным долгом: Автореф. дис. экон. наук. - М., 2009. - 25 с.
3. Самуельсон П.А. Економіка: навч. посіб. / За ред. Л.С. Тарасович, А.И. Леуссокого. – М.: Бином: КноРус, 1997. – 799 с.
4. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2009. – №6. – С. 14–28.
5. Офіційний сайт Державний комітет статистики // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Про державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 31.03.16р. №1063-VIII // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
7. Динаміка кредитних рейтингів України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
8. Управління державним боргом: навч. посіб. / О.О. Прутська, О.А.Сьомченков, Ж.В.Гарбар та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 216 с.

АННОТАЦІЯ

Шевченко А.А., Петренко О.П., Добрянская Н. А. Государственный долг Украины: современные реалии и основные тенденции

Исследована структура государственного долга Украины; проанализированы показатели государственного и гарантированного государством долга и динамика роста внешнего государственного долга, которая способствует обострению экономической нестабильности страны вследствие высоких валютных рисков заимствований и значительной долговой нагрузки на бюджет. Выявлены приоритеты для правительства, политика которого должна быть направлена на обеспечение финансовыми ресурсами необходимых трансформаций в обществе, с одновременной поддержкой восстановления экономического роста в долгосрочном периоде за счет ужесточения бюджетных правил и требований к формированию и использованию бюджетных средств.

Ключевые слова: *государственный долг, гарантированный государственный долг, внешний государственный долг, долговая нагрузка, приоритеты правительства, бюджетная политика, бюджетные средства.*

SUMMARY

Shevchenko A.A., Petrenko O.P., Dobryanska N.A. State debt of Ukraine: current realities and major trends.

The structure of public debt of Ukraine; We analyzed the performance of public and publicly guaranteed debt and growth dynamics of the external public debt, which contributes to the aggravation of the economic instability of the country due to high currency risks of borrowing and large debt burden on the budget. Identified priorities for the government, whose policies should be aimed at ensuring the financial resources necessary transformations in society, with simultaneous support for the recovery of economic growth in the long term due to tighter budget rules and requirements for the formation and use of budgetary funds.

Keywords: *public debt, guaranteed government debt, foreign debt, the debt burden, the government priorities, fiscal policy, budget.*